

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ПОЉОПРИВРЕДНОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

Предмет: Извештај комисије за оцену урађене докторске дисертације Јасмине Филиповић, магистра економских наука

Одлуком Наставно-научног већа факултета број 430/3-6.1. од 26.12.2018. године, именовани смо у Комисију за оцену и одбрану урађене докторске дисертације под насловом **„Утврђивање ефеката саветодавног рада у пољопривреди кроз обрачунавање бруто маржи доминантних линија производње“** кандидаткиње Јасмине Филиповић, магистра економских наука, па пошто смо проучили завршену докторску дисертацију подносимо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Јасмина Љ. Филиповић рођена је 17. јуна 1966. године у Јагодини, општина Јагодина, Република Србија, где је завршила основну школу. Средње образовање завршила је у Средњој пољопривредној школи у Свилајнцу са звањем пољопривредног техничара општег смера. Дипломирала је на Пољопривредном факултету Универзитета у Београду 1991. године, одсек за сточарство, са општим успехом 6,81 у току студија и оценом 9 на дипломском испиту. Последиломске студије је уписала школске 2004/2005. године на Факултету за менаџмент у Зајечару, Мегатренд универзитет - Београд. Положила је све испите предвиђене наставним планом и програмом магистарских студија са просечном оценом 9,81. Магистрирала је 2010. године на тему „Ефекти приватизације предузећа у Србији са посебним освртом на ДП Житомлин из Јагодине“ и стекла звање магистра економских наука. Докторске студије на Ароекономском одсеку Пољопривредног факултета у Земуну, Универзитета у Београду, уписала је и по старом наставном плану и програму, и поднела пријаву теме докторске дисертације 2015. године.

Положила је државни испит по програму за високо образовање 2012. године. Лиценцу пољопривредног саветодавца за обављање саветодавних послова у пољопривреди стекла је 2015. године. Од 1992. до 1999. године радила је у АИК „Холдинг“ предузећу у Јагодини на пословима руководиоца фармом јунади и телади, шаранског рибака и фабрике сточне хране. Од 2000. до 2002. године била је запослена у ППД „Добричево“ код Ћуприје на пословима руководиоца сточарском производњом, фармом музних крава, јуница и телади и фармом свиња. У периоду од 2002. до 2007. године обављала је функцију ВД директора Привремених мера Владе Републике Србије у ДП „Житомлин“ у Јагодини, а након приватизације, од 2007. до 2010. године, именована је за Генералног директора „Житомлин“ АД.

У том периоду управљала је процесом млинско-пекарско-тестеничарске производње, малопродајним објектима и комерцијалним пословима. Од 2005. године руководила је пројектом приватизације ДП „Житомлин“ из Јагодине, технолошко-финансијском консолидацијом и припремом предузећа за приватизацију, као и пројектом социјалног програма за запослене. Кроз три круга социјалног програма којим је руководила, своја законска права остварило је 400 запослених. Од 2010. године обавља посао директора Пољопривредне саветодавне и стручне службе Јагодина доо, где је и данас запослена.

Учесник је више пројеката финансираних од стране Министарства пољопривреде. Кандидаткиња Јасмина Љ. Филиповић објавила је до сада 10 радова у научним часописима, на међународним и домаћим скуповима.

Листа објављених радова кандидаткиње:

Filipović, J., Stanković, S., Ceranić, S. (2015): Gross margin as an indicator of the significance of farmer education on the WCR risk assessment in repeat sowing, *Economics of Agriculture*, Vol. 62., no. 1, p. 137-153, ISSN 0352-3462, UDC : 633.15:632.7:65.011.44.

Церанић, С., Пауновић, Т., **Филиповић, Ј.** (2015): Примена програмског пакета за подршку метода мрежног планирања у ратарској производњи, 18. ДQM међународна конференција „Управљање квалитетом и поузданошћу ИЦДQM 2015“, 25-26. Јун 2015., Пријевор, стр. 555-561, ИСБН 978-86-86355-18-8.

Pešić, B., Milošević, B., Spasić, Z., Stolić, N., **Filipović, J.** (2015): The role of organic selenium designing eggs of hens dominant line parents, *Proceedings of the Fifth International Conference*, Volume 1, Lozenec, Bulgaria, 24-28 June, 2015., p. 37-41, ISSN 1313 – 7735.

Станковић, С., Јанковић, С., Кузевски, Ј., Радишић, Р., Томић, В., Љиљанић, Н., **Филиповић, Ј.** (2016): Значај управљања резистенošћу штетних организама у производњи кромпира и праћења ефеката кроз израчунавање бруто маржи, *Зборник научних радова Института ПКБ Агроекономик*, Vol. 22., no. 1–2, pp. 113 – 119.

Stanković, S., **Filipović, J., Čolić, S., Rahović, D., Tomić, V., Ljiljanić, J., Radišić, R.** (2015): Gross margin of strawberry production in Pomoravlje region in Serbia, *Proceedings 6th International Scientific Agricultural Symposium „AgroSym 2015“*, University of East Sarajevo – В.Е.Н.А., ISBN 978-99976-632-1-4, Bosnia i Hercegovina, 15-18.10.2015., pp. 1961-1965, DOI: 10,7251/AGSY15051966S.

Filipović, J., Stanković, S., Rahović, D., Bakić, I., Radišić, R., Tomić, V. (2016): Economic effects of plum production on family farms in the Republic of Serbia, *7th International Scientific Agricultural Symposium „AgroSym 2016“*, Faculty of Agriculture, University of East Sarajevo, Bosnia and Hercegovina, Jahorina, 6-9. October 2016., pp. 2779-2783, ISBN 978-99976-632-7-6, UDC 631(082)(0.034.02.), COBBIS RS-ID 6216984

Filipović, J., Janković, S., Stanković, S., Kuzevski, J., Radišić, R., Tomić, V. (2016): Gross margin of pepper production in the Pomoravlje region, Serbia, *7th International Scientific Agricultural Symposium „AgroSym 2016“*, Faculty of Agriculture, University of East Sarajevo, Bosnia i Hercegovina, Jahorina, 6-9. October 2016., pp. 2783-2789, ISBN 978-99976-632-7-6.

Filipović, J., Stanković, S., Rahović, D., Bakić, I., Radišić, R., Tomić, V., (2017): Economic parameters of sour cherry production in Pomoravlje region, Serbia, Book of proceedings, 8th International Scientific Agriculture Symposium „AgroSym 2017“, Jahorina, 5-8 October 2017., pp. 2571-2575.

Filipović, J., Stanković, S., Rahović, D., Tomić, V., Ljiljanić, N., Radišić, R., Maslovarić, M. (2017): Gross margin and economic parameters of grape production in Pomoravlje region, Serbia, Book of proceedings, 8th International Scientific Agriculture Symposium „AgroSym 2017“, Jahorina, 5-8 October 2017., pp. 2575-2579.

Filipović, J., Stanković, S., Beskorovjani, R., Tolimir, N., Popović, N., Pešić, B., Jovanović, R. (2017): Dairy production in Pomoravlje region, Serbia, Book in proceedings, 8th International Scientific Agriculture Symposium „AgroSym 2017“, Jahorina, 5-8 October 2017., pp. 2575-2579.

Докторска дисертација Јасмине Филиповић под насловом „Утврђивање ефеката саветодавног рада у пољопривреди кроз обрачунавање бруто маржи доминантних линија производње“ написана је на 234 стране, са литературом на 9 страна и прилозима на 55 страна. Рад је написан јасним и разумљивим стилем. Поред Увода и Закључка, докторска дисертација се састоји од четири дела. Увод је приказан на 17 страна и садржи метод рада, изворе података, а Закључак је систематизован на 5 страна текста. Садржајно обрађена четири дела дисертације су на 146 страна текста. Након закључних разматрања дат је преглед коришћене Литературе који се састоји од 114 библиографских јединица – књига, чланака, доступних извештаја и база података. Коришћени радови, при изради дисертације су еминентних иностраних и домаћих аутора, а издавачи су референтне институције.

Докторска дисертација је урађена у складу са поднетом пријавом, како у домену садржаја, тако и у домену постављених циљева, научних хипотеза и изведених закључака. Текст дисертације садржи 49 табела, 4 слике и 20 графикона који пружају детаљније информације и илуструју текстуалне налазе и закључке.

2. Предмет и циљ дисертације

Кандидаткиња прецизно и јасно указује на суштину проблема који се разматра и значај оваквог истраживања. Кандидаткиња полази од чињенице да пољопривреда у Републици Србији има велики значај у економском, социјалном и политичком смислу. Висок удео пољопривреде Републике Србије у макроекономским показатељима, богатство у земљишним, водним и посебно људским ресурсима, представљају потенцијал развоја ове привредне гране. Породична пољопривредна газдинства располажу са приближно 85% обрадивог земљишта, са око 95% од укупног броја трактора и са око 90% од укупног броја условних грла стоке. Са друге стране, проблеми велике заступљености ситних породичних газдинстава, неадекватне употребе агротехнике, мале заступљености наводњаваних површина и ниске ефикасности производње, српску пољопривреду чине неконкурентном.

На даљи развој пољопривредног сектора у Републици Србији и повећања конкурентности пољопривредне производње, велики утицај има трансфер знања до пољопривредних произвођача путем пољопривредног саветодавства. У Србији је у току процес избора оптималног модела саветодавне службе, као и модела оцене ефикасности рада саветодаваца од стране Министарства пољопривреде и заштите животне средине. Имајући у виду значај напред наведеног, дефинисан је предмет докторске дисертације, формулисани су основни циљеви истраживања, а у складу са тим, дефинисане су и основне хипотезе у истраживању.

Предмет истраживања докторске дисертације је анализа могућности побољшања ефеката саветодавног рада на породичним пољопривредним газдинствима која се заснивају на приватном власништву над земљиштем и другим средствима за производњу, кроз унапређење оцене ефикасности рада саветодаваца.

Основни циљ докторске дисертације је утврђивање могућности преласка са модела вредновања рада саветодаваца кроз испуњење планираних активности на оцену вредновања ефикасности рада према постигнутим резултатима. Претпоставка је да ће ефикасан рад саветодаваца унапредити резултате пословања пољопривредног газдинства, а који ће бити „измерени“ кроз промену бруто марже пољопривредног газдинства током одређеног временског периода. Реализација основног циља заснована је на специфичним задацима, који су обухватили:

- класификацију и оцену постојећих модела оцене ефикасности рада саветодаваца;
- представљање и оцену бруто марже као инструмента оцене рада саветодаваца у Србији;
- анализу могућности даље употребе бруто маржи у циљу побољшања резултата рада саветодаваца у Србији.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Приликом израде докторске дисертације, кандидаткиња је уважавала основне истраживачке хипотезе које су постављене у фази пријаве теме. На основу анализе релевантне литературе, као и резултата сопственог емпиријског истраживања, кандидаткиња је тестирала и доказала следеће хипотезе:

Прва хипотеза – *Породична пољопривредна газдинства као најзначајнији субјекти развоја пољопривредне производње у Србији, по резултатима заостају у односу на сличне проиводне јединице у окружењу и шире.*

Насупрот добрим показатељима за обављање пољопривредне производње, пољопривреда Србије има велики проблем, јер основ пољопривредне производње чине мала породична газдинства са изузетно малом просечном величином поседа, неповољном поседовном структуром и распарчаним поседима. Као последица таквог стања, пољопривредна производња у Србији се може окарактерисати као непрофитабилна и неконкурентна.

Компаративном анализом остварених резултата код доминантних линија производње анализираних у раду и сагледавањем основних аспеката структурних промена на породичним пољопривредним газдинствима полазећи од величине поседа првенствено, а затим и расположиве радне снаге, економске величине, као и њихове регионалне разноликости, утврђено је да породична пољопривредна газдинства у Србији значајно заостају у односу на резултате сличних производних јединица у ЕУ – 15, земљама новим чланицама ЕУ и земљама Западног Балкана.

У поређењу са земљама ЕУ, Србија има изразито неповољну поседовну структуру. Подаци EUROSTAT-а упућују на чињеницу да Србија у односу на Европску унију, где просечна величина поседа износи 17,7 ha (Данска - 46 ha, Холандија - 20 ha, Француска - 42 ha, Луксембург - 45,3 ha), значајно заостаје за овим просеком, с обзиром да је просечна величина поседа у Србији 4,5 ha. Поред неповољне поседовне структуре, уситњеност и распарчаност поседа породичних газдинстава су веома важни фактори неконкурентности пољопривредне производње Србије. Учешће пољопривреде у структури БДВ је, у односу на земље чланице ЕУ, веома високо и у 2014. години износи 8,1%. У земљама ЕУ, овај показатељ је скоро дупло нижи у односу на Србију и износи свега 4,4%. Иста ситуације је и у погледу запослености у пољопривреди. Учешће пољопривреде у укупној запослености у Републици Србији је међу највишима у Европи и износи 21,1% у 2014. години, док у земљама ЕУ проценат запослености у пољопривреди у односу на укупну запосленост износи свега 8,3%. У структури вредности пољопривредне производње Србије доминатно учешће има биљна производња и то од око 70% у односу на сточарску производњу, која учествује са око 30%. У земљама ЕУ, исти однос је 70% према 30%, али у корист сточарске производње.

Добијени резултати истраживања потврђују прву постављену хипотезу, што значи да породична газдинства као најзначајнији субјекти развоја пољопривредне производње у Србији по оствареним резултатима заостају у односу на сличне производне јединице у окружењу и шире, без обзира на расположиве ресурсе.

Друга хипотеза – Развој саветодавне службе је од суштинског значаја за трансфер знања и унапређење конкурентности пољопривредног сектора у Србији.

Велики број и уситњеност породичних пољопривредних газдинстава у Србији намеће чињеницу да само пољопривредне саветодавне службе и пољопривредни саветодавци могу непосредним контактом извршити трансфер знања пољопривредним произвођачима. Упоредном анализом карактеристика саветодавних служби у свету, земљама ЕУ и саветодавног система у Србији закључено је да не постоји јединствени модел пољопривредног саветодавства, већ да свака земља посебно креира своје саветодавство у складу са постојећим друштвено-економским, агроеколошким и другим условима. Без обзира на различите приоритете циљева саветодавног рада, различите типове саветодавства и начине организовања саветодавства у пољопривреди, пољопривредно саветодавство има велики значај и допринос у општем развоју пољопривредне производње у свакој земљи, у зависности од степена њеног развоја и значаја пољопривреде за њу.

У последњој деценији мисија саветодавства од „производно оријентисане“ све више прелази у „тржишно оријентисану“ што подразумева потребу увођења све ширег аспекта агроекономских знања у програм рада саветодавних служби, како би трансфером истог пољопривредним произвођачима обезбедили већу економичност и унапредили конкурентност њихове производње.

Наведено потврђује Хипотезу 2: Развој саветодавне службе, од суштинског је значаја за трансфер знања и унапређење конкурентности пољопривредног сектора Србије.

Трећа хипотеза – *Модел утврђивања ефикасности рада саветодаваца има компаративне предности у односу на модел утврђивања испуњености планских активности саветодаваца.*

Хипотеза је доказана на основу резултата истраживања и поређењем значајнијих карактеристика модела за оцену саветодавног рада у светским оквирима и у Србији. Саветодавство у Србији финансирано је из буџета Републике Србије, па је неопходно вршити праћење и оцену саветодавног рада, што се чини искључиво на основу контроле извршавања и испуњености предвиђених планираних активности. Само око половине свих националних саветодавних служби имају неку врсту праћења и оцене саветодавног рада, док остатак у те сврхе користи ad hoc студије. Углавном се користи традиционални (административни) приступ базиран на рутинском административном извештавању који је примењен и у Србији. Мерење ефеката саветодавног рада се сматра компликованијим и захтевнијим јер не оставља простора, као традиционални приступ, да се избегну важни проблеми и узроци недовољне ефикасности, а да се лоши резултати правдају недовољним финансирањем, неадекватном методологијом, недовољном едукацијом саветодаваца, претераном централизацијом и слично.

Кључни елемент за оцену ефеката саветодавног рада је избор одговарајућег индикатора. Усавршавање саветодаваца из области агроекономских наука, које је интензивирано неколико година уназад, и чињенице да од 2011. године у саветодавном програму постоји активност саветодаваца да се код сваког одабраног „лидер“ газдинства прати бруто маржа доминантних линија производње, отвара простор да индикатор за оцену саветодавног рада у Србији буде управо обрачун бруто марже. Обрачун бруто марже је економски показатељ пословања газдинства, па је као такав је упоредив и може се пратити током свих година сарадње са пољопривредним одабраним газдинством и употребити за приказивање ефикасности саветодавног рада.

Бенефити оваквог начина праћења саветодавног рада би били вишеструки. Пољопривредни произвођачи би добијали адекватне савете и упутства како да реше проблем у производњи и остваре профит, као и одговор на питање да ли је производња којом се баве исплатива и економски оправдана. Министарство пољопривреде и држава би имали конкретне податке о резултатима које постижу саветодавне службе, па би се решило питање оправданости финансирања саветодавства. Пољопривредни саветодавци би се више бавили струком и науком, а мање административним пословима, били би стимулисани да уложе више труда и рада, јер би могли бити адекватно стимулисани за постигнуте боље резултате.

Четврта хипотеза – *Успостављање инструмената бруто маржи за утврђивање ефикасности рада саветодаваца може допринети унапређењу производње на породичним пољопривредним газдинствима.*

Истраживање које је извршено у овом раду превасходно је имало за циљ да се утврде ефекти саветодавног рада на основу промена резултата бруто маржи. Истраживање је вршено на територији поморавског округа, на подручју рада ПССС Јагодина у периоду од 2011. до 2015. године. Саветодавци су у склопу својих редовних активности анкетирали пољопривредне произвођаче на породичним газдинствима и на основу прикупљених података обрачунавали бруто марже доминантних линија производње: пшенице, кукуруза, кромпира, паприке, шљиве, вишње, грожђа и крављег млека. Резултати истраживања су показали да је код свих линија биљне производње на посматраним газдинствима изражена тенденција раста резултата бруто маржи у посматраном периоду. Затим, да је резултат бруто марже најнижи био у првој години праћења, а да су у првом делу истраживања у 2015. години резултати бруто марже наставили раст, иако саветодавци нису више пратили та газдинства. То свакако упућује на закључак да су саветодавци добро обавили свој посао у периоду праћења газдинства, а произвођачи на прави начин усвојили савете и наставили самостално да постижу добре резултате. Упоредном анализом остварених просечних приноса утврђено је да су просечни приноси код свих линија производње на праћеним ППГ од стране саветодаваца ПССС Јагодина виши у односу на просечне приносе истих култура у Поморавском округу, Региону Шумадије и Западне Србије и Републике Србије. Такође је анализом утврђено да су остварени резултати на ППГ приближни резултатима просечних приноса земаља ЕУ. Готова сва посматрана ППГ су користила државне субвенције и различите врсте подстицаја, што је у доброј мери заслуга саветодавца и што је такође имало утицај на позитивне резултате бруто маржи. На неповољан утицај климатских и економских фактора саветодавци не могу имати директан утицај, али могу утицати индиректно. У односу на биљну производњу, код обрачуна бруто маржи у производњи крављег млека највећи утицај имају варијабилни трошкови, па саветодавац, осим на принос млека, нема већи утицај на резултат бруто маржи. Коришћењем произвођачких уместо тржишних цена за сточну храну и простирку могли би се умањити износи варијабилних трошкова на газдинствима, а тиме и увећати резултат бруто марже у сточарској производњи. На основу добијених резултата може се закључити да је и четврта постављена хипотеза у потпуности потврђена.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Докторска дисертација кандидаткиње Јасмине Филиповић под називом „Утврђивање ефеката саветодавног рада у пољопривреди кроз обрачунавање бруто маржи доминантних линија производње“, поред Увода, Закључка, Списка литературе и Прилога, састоји се од четири дела која представљају међусобно логички повезане тематске целине.

У *Уводним разматрањима* (стр. 1-18) дати су предмет и циљ истраживања, дефинисан је значај теме, као и хипотезе од којих се полази у истраживању. У овом делу је приказан метод рада и извори података, као и свеобухватан преглед коришћене литературе.

У поглављу *Метод рада и извори података* (стр. 16-18) дат је детаљан приказ примењене методологије и поступка прикупљања података за спровођење истраживања. Полазећи од предмета и значаја истраживања у дисертацији коришћено је више различитих метода.

Метод студије случаја коришћен је за одабир ППГ на територији поморавског округа код којих су саветодавци обрачунавали бруто марже за доминантне линије производње. За потребе првог дела истраживања – ефекти рада саветодаваца, одабрано је укупно осам газдинстава са осам различитих линија производње (пшеница, кукуруз, кромпир, паприка, шљива, вишња, грожђе и кравље млеко) код којих је истраживање вршено у периоду од 2011. до 2015. године. За потребе другог дела истраживања – ефекти рада ПССС Јагодина, одабрано је укупно 99 газдинстава са свих осам линија производње, где је истраживање вршено у периоду од 2011. до 2014. године.

Метод аналитичке калкулације на бази варијабилних трошкова (Direct costing method), чији се резултат назива маржом покрића или бруто маржом, коришћен је у раду за обрачун и анализу бруто маржи доминантних линија производње код посматраних ППГ. Обрасци за обрачун бруто маржи за биљну производњу и производњу крављег млека саставни су део програма рада и саветодавних активности. Метод компаративне анализе коришћен је ради поређења остварених просечних приноса посматраних линија производње у земљама ЕУ, на породичним газдинствима у Србији, Региону Шумадије и Западне Србије и поморавском округу, са породичним газдинствима која су учествовала у истраживању и имала сарадњу са саветодавцима ПССС Јагодина. Овај метод је коришћен и за анализу и поређење основних карактеристика и нивоа организовања пољопривредних саветодавних служби у Србији и у свету, као и код анализе и поређења модела утврђивања ефикасности саветодавног рада у пољопривреди у Србији и ЕУ.

У циљу утврђивања основних карактеристика посматраних појава, у првом делу истраживања коришћени су базни и ланчани индекси, као индекси динамике и просечна стопа промене, а у другом делу истраживања је коришћен метод регресионе анализе. Методом анкете саветодавци ПССС Јагодина су у току периода истраживања прикупљали потребне податке од пољопривредних произвођача који су учествовали у истраживању, а на основу којих су обрачунате бруто маржи доминантних линија производње. Метод интервјуа коришћен је пре и у току израде рада са циљем разматрања и сагледавања значајних мишљења и идеја релевантних стручњака из области агрономије и пољопривредног саветодавства, професора, запослених у Министарству пољопривреде, Институту за примену науке у пољопривреди (ИПН), Институту за економику пољопривреде (ИЕП) и пољопривредних саветодаваца. Интервју је вршен и са пољопривредним произвођачима, а ради потврде мишљења о актуелности теме.

За реализацију постављених задатака коришћени су подаци из више извора, али као основни извор података за потребе спровођења истраживања коришћени су подаци прикупљени детаљним анкетирањем одабраних пољопривредних произвођача, који су обезбедили основне елементе за обрачун бруто маржи одабраних линија производње. Статистички подаци коришћени у раду преузети су из статистичких публикација Републичког завода за статистику (Попис становништва, 2011 година. и Попис пољопривреде, 2012. година), Министарства пољопривреде (Зелена књига, 2015. година), али и подаци доступни у бази података FAOSTAT-а и EUROSTAT-а. Као извори података, коришћени су и наводи аутора домаће и стране литературе, као и законске регулативе Србије и ЕУ, а које се односе на пољопривреду и пољопривредно саветодавство. Подаци из документације ПССС Јагодина такође представљају веома важан извор података у изради дисертације.

У другом делу дисертације, под насловом *Резултати истраживања* (стр. 18-79) кандидаткиња је приказала бројне резултате истраживања који су блиско везани за циљ и предмет њене дисертације, при чему је користила доступне изворе литературе. Резултате истраживања у овом дисертације кандидаткиња је приказала у два подпоглавља и то: карактеристике пољопривредне производње у Србији и карактеристике саветодавних служби у пољопривреди.

На основу анализе података који се односе на пољопривредну производњу у Републици Србији, кандидаткиња је у својој докторској дисертацији указала на чињеницу да је неповољна структура, уситњеност и распарчаност поседа ППГ један од важнијих узрока неконкурентности пољопривредне производње у Србији, а што даље за последицу има низак ниво остварене производње, недовољне количине производа за тржиште, неуједначен квалитет производа, високе цене репроматеријала, ниже цене производа, високе цене сертификације, отежан пренос знања и примену нових технологија. Упоредном анализом резултата просечних приноса код посматраних линија производње у Србији, у посматраном Региону Шумадије и Западне Србије и у земљама ЕУ, кандидаткиња је доказала да пољопривредна производња на ППГ у Србији, у погледу просечних приноса наведених линија производње, знатно заостаје у односу на сличне производне јединице у земљама ЕУ.

У делу подпоглавља „Карактеристике саветодавних служби у пољопривреди“, кандидаткиња је указала на појам и значај пољопривредног саветодавства, карактеристике и моделе организовања саветодавне службе у свету и карактеристике и модел организовања пољопривредне саветодавне службе у Србији. Актуелност теме произилази из чињенице да се саветодавна служба у Србији налази у фази реорганизације и прилагођавања захтевима ЕУ, па је посебна пажња посвећена компаративној анализи саветодавне службе у Србији и ЕУ. Детаљном анализом историјата пољопривредног саветодавства у свету и Србији, анализом различитих организационих модела саветодавства и начина финансирања истог у земљама света и у Србији, кандидаткиња је у дисертацији доказала да не постоји општи модел саветодавства као универзалан, већ да свака земља у складу са постојећим друштвено-економским и агроколошким условима треба да креира своју саветодавну службу у

пољопривреди са циљем повећања конкурентности пољопривредне производње и оспособљавања пољопривредника за успешније бављење пољопривредном производњом и управљањем газдинствима.

У делу дисертације под насловом „*Модели за оцену ефикасности саветодавног рада у пољопривредном сектору*“ (стр. 79-100) представљени су различити модели за оцену саветодавног рада у пољопривредном сектору у светским оквирима, као и модел за оцену саветодавног рада у Србији са свим својим предностима и недостацима. Саветодавне институције у готово свим земљама света прошле су кроз значајне структурне и филозофске промене. Сходно томе, промене су се десиле у врстама евалуације које се траже за саветодавни рад. Потребно је било да се развију ефикасни приступи за оцену саветодавног рада усклађени променама, пре свега уз подршку средине у којој се пољопривредно саветодавство одвија и вреднује. Искуства из света у последње две деценије указују на могућност да вредновање саветодавног рада кроз концепт праћења и оцене (M&E) могу постати рутинска активност сведена на постизање програмског циља, при чему се заобилази шири оквир, односно, излагање у сусрет потребама земљорадника. У саветодавству, у светским оквирима постоји проблем одсуства добро дизајнираног система за праћење и оцену који може утврдити ефекте саветодавног рада. Ово ће се избећи систематским и сталним побољшањем методологије M&E да би се добили што објективнији индикатори, а самим тим и оцена резултата рада пољопривредне саветодавне службе.

С обзиром да се досадашња пракса у овој области у Србији заснивала на испуњењу планских активности саветодаваца, за прелазак на модел оцене резултата саветодавног рада неопходна је примена модела који омогућује вредновање и квантифковање резултата рада саветодаваца. Модел оцене саветодавног рада у Србији кандидаткиња је исцрпно представила користећи се искуством у саветодавном раду и законским и подзаконским актима који уређују пољопривредно саветодавство. Један од могућих начина вредновања резултата рада саветодаваца је коришћење и анализа калкулација бруто маржи доминантних линија производње као економског показатеља газдинства, који свакако представља и програмску активност саветодавних послова. Простор и потреба за променом и побољшањем постојећег система за праћење и оцену саветодавног рада у Србији свакако постоји. Систем треба мењати, пре свега у правцу корисног коришћења добијених података од саветодаваца, а који могу дати приказ појединачних и укупних ефеката саветодавног рада на основу економских показатеља на газдинству - бруто марже.

У четвртог поглављу дисертације под насловом „*Перспективе и значај примене модела бруто маржи у оцени ефикасности рада пољопривредних саветодаваца на породичним пољопривредним газдинствима у Србији*“ (стр. 100-158), који се по свом обиму, садржају и значају истиче као кључни део рада, истакнут је појам и значај бруто маржи у пољопривреди и приказани су резултати истраживања спроведеног у петогодишњем временском периоду на територији поморавског округа, где су саветодавци ПССС Јагодина пратили промене бруто маржи доминантних линија производње на породичним пољопривредним газдинствима.

Појам бруто маржи у пољопривреди је дефинисан на основу извора из литературе домаћих и страних аутора, где је осим дефиниције и одговарајућих формула за обрачун бруто маржи које се примењују у пољопривредном саветодавству, истакнут и значај ранијих истраживања на исту тему, и приказан само део могућности примене бруто маржи за побољшање профитабилности и конкурентности на ППГ. Истраживањима је утврђено који фактори у највећој мери утичу на повећање вредности бруто марже у биљној и сточарској производњи. Имајући у виду број саветодаваца у Србији и број праћених „лидер“ породичних газдинстава по саветодавцу (25), закључак је да на годишњем нивоу пољопривредне саветодавне и стручне службе Србије поседују резултате за најмање 4000 бруто маржи доминантних линија производње за исти број ППГ, што представља изузетан материјал за многе врсте истраживања из области агроекономске науке.

Истраживање којим се кандидаткиња бавила у дисертацији извршено је на територији поморавског округа чије су карактеристике пољопривредне производње детаљно приказане у самом раду. Подручје рада ПССС Јагодина је поморавски округ и послове обавља осам саветодаваца из области ратарске, повратарске, воћарско-виноградарске, сточарске производње и заштите биља. Саветодавци према програму рада прате рад у просеку по 25 лидер газдинстава, у периоду од четири године, након чега их замењују новим лидерима. Од 2011. године на свим лидер газдинствима саветодавци прате и обрачунавају бруто марже доминантних линија производње ради утврђивања економских показатеља производње и давања савета у складу са тим. У циљу јаснијег приказивања и објашњења добијених резултата, истраживање је груписано у два дела.

Први део приказује ефекте рада по саветодавцу, где је случајним одабиром изабрано по једно „лидер“ газдинство по саветодавцу са по једном доминантном линијом производње. Промене бруто марже су праћене у периоду од 2011. до 2015. године, а резултати за 2015. годину су преузети са газдинства накнадно, када више нису били лидери, а како би се утврдило у ком правцу ће даље пословати без присуства саветодавца.

Други део истраживања се односи на ефекте рада ПССС Јагодина и коришћени су резултати бруто маржи са свих „лидер“ газдинстава која су се бавила доминантним линијама производње у периоду од 2011. до 2014.године. У оквиру другог дела истраживања обухваћене су исте линије производње као и у првом делу истраживања, и то: пшенице на 13 газдинстава, кукуруза на 23 газдинства, кромпира на 9 газдинстава, паприке на 9 газдинстава, шљиве на 12 газдинстава, грожђа на 11 газдинстава, вишње на 8 газдинстава и крављег млека на 14 газдинстава, што чини број од укупно 99 газдинстава и укупно обрачунатих 396 бруто маржи у посматраном периоду истраживања.

У оквиру првог дела истраживања, ради поређења чланова временске серије (појава), извршено је обрачунавање базних и ланчаних индекса и просечне годишње стопе промене, као показатељ просечног повећања или смањења неке појаве у одређеном временском периоду.

Како би се утврдио степен и облик зависности између обележја која се анализирају, што омогућава предвиђање вредности једног обележја на основу познавања вредности других, у другом делу истраживања је примењен метод регресионе анализе за испитивање облика зависности између више обележја, у овом случају приноса, цене, варијабилних трошкова и бруто марже. Резултате и првог и другог дела истраживања кандидаткиња је приказала табелама и графиконима, са исцрпним образложењем за сваку линију производње посебно.

Сумирањем статистички обрађених резултата истраживања код линија биљне производње кандидаткиња је издвојила нека општа запажања. Промене резултата бруто маржи код свих праћених линија биљне производње показују тенденцију раста по различитим годишњим стопама и у првом и у другом делу истраживања, са изузетком резултата бруто марже код грожђа у првом делу истраживања. На основу резултата истраживања уочава се један битан елемент који значајно утиче на тврдњу да се ефекти саветодавног рада могу мерити променама бруто маржи, а који се огледа у чињеници да је код свих посматраних линија биљне производње бруто маржа била најнижа у првој години праћења, осим у случају производње грожђа у оба дела истраживања. У првом делу истраживања, у 2015. години бруто марже настављају са растом, иако су у тој години саветодавци престали да прате газдинства као одабрана, што доказује да је дотадашњи рад саветодаваца дао позитивне резултате, али и да су произвођачи прихватили савете и искористили их на прави начин.

Истраживање потврђује да на резултат бруто маржи у биљној производњи највећи утицај имају приноси, затим цена, па тек на крају варијабилни трошкови у највећем броју случајева. Климатски фактори (падавине, суше, екстремне температуре, непогоде) имају велики утицај на резултате биљне производње уопште, а свакако и на резултате бруто маржи, посебно код ратарских и воћарских култура. Карактеристична у том смислу је 2012. година, као сушна година са јако високим температурама, као и 2014. година као година пролећних поплава у Србији и високог просека падавина. Обе године су обухваћене истраживањем у овој дисертацији где су приноси ратарских и воћарских култура показали смањење. Неповољни временски услови у одређеним фазама развоја различитих биљних култура погодују развоју болести и штеточина што, осим на смањење приноса, утиче и на повећање варијабилних трошкова у смислу повећаног утрошка средстава за заштиту биља, а све заједно на слабије резултате бруто маржи.

Сумирани резултати истраживања код праћених линија биљне производње могу указати на закључак да саветодавни рад итекако има значајан утицај на побољшање производних и економских фактора пољопривредних газдинстава са којима имају сарадњу. Како је утврђено да се тај значај и утицај може утврдити „одређеном вредношћу“ (кроз повећање износа бруто марже на праћеним газдинствима), јасно је да се и ефекти саветодавног рада могу утврдити на основу обрачуна бруто маржи доминантних линија производње, како посебно за сваког од саветодаваца, тако и за саветодавну службу у целини.

Сумирање резултата истраживања у оквиру сточарске производње, у овом случају праћења бруто марже производње крављег млека по једном газдинству, од стране саветодаваца у току петогодишњег периода и на свим одабраним газдинствима која се баве том производњом у току истог временског периода, знатно се разликује од предходно сумираних резултата у биљној производњи. Посматрана промена бруто марже и у првом и у другом делу истраживања показује тенденцију опадања. За разлику од биљне производње, сточарска производња, у овом конкретном случају, производња крављег млека, директно не зависи од климатских и осталих природних фактора. Управо је њена специфичност у томе што зависи од низа других фактора.

Пре свега, на вредност производње, осим количине, утичу и квалитет млека и цене свих укључених елемената које су највећим делом одређене мерама економске политике, и на које ни произвођачи, па ни саветодавци немају велики утицај. На количину и квалитет млека највећи утицај имају начин и квалитет исхране, али исто тако и одржавање оптималног репродуктивног циклуса код крава, повећање плодности и смањење угинућа грла. Закључак је да од свега наведеног, саветодавац највећи утицај може имати на повећање количине и квалитета млека, давањем адекватних савета за исхрану музних крава.

Варијабилни трошкови, чије повећање утиче на смањење резултата бруто марже, код производње крављег млека укључују такође већи број елемената, од чега у највећем проценту (преко 90%) износ потребних средстава за кабасту и концентровану сточну храну. Остали елементи као што су простирка, вода, гориво, потрошни материјал, ветеринарске услуге, осемењавање и трошкови селекције, заједно учествују до 10% у укупним варијабилним трошковима и нису од већег значаја, али на њихову вредност саветодавци не могу утицати.

Већ је раније истакнуто да производња крављег млека не зависи директно од климатских фактора, међутим индиректна зависност је присутна. Лоши климатски услови не погодују производњи ратарских култура које учествују као компоненте у исхрани крава. Нижи приноси и већа тражња тих производа резултира њиховом вишом ценом, што повећава износ варијабилних трошкова у производњи млека и као последицу даје смањење бруто марже производње крављег млека. На овај фактор, саветодавци својим радом не могу утицати.

Још једна од битних карактеристика код обрачуна бруто маржи крављег млека је чињеница да се за варијабилне трошкове који се односе на сточну храну и простирку узимају тржишне, а не произвођачке цене на газдинству. Тај детаљ свакако има утицај на висину износа варијабилних трошкова, који имају највећи утицај на резултат бруто марже, што опет може да створи лажну слику непрофитабилности газдинства.

Истраживање показује да се млечност по грлу и у првом и у другом делу истраживања повећавала током периода праћења газдинстава од стране саветодавне службе. Просечна млечност по крави на годишњем нивоу на посматраном газдинству је износила 5.740 литара, а на свим посматраним газдинствима 5.560 литара, што је за 76% више од републичког и 50% више од просека млечности по крави годишње у посматраном Региону.

Упоредна анализа остварених просечних резултата посматраних линија производње у земљама ЕУ и одабраних газдинстава ПССС Јагодина у посматраном периоду показује да су остварени просечни приноси одабраних газдинстава или приближни оствареним просечним приносима у земљама ЕУ, или чак и виши (паприка, шљива, вишња, грожђе), што потврђује позитивне ефекте саветодавног рада приказане кроз обрачун бруто марже.

Наредни део дисертације *„Анализа предуслова за развој система оцене рада саветодаваца преко бруто маржи линија производње“* (стр. 158-165) осим анализе предуслова укључује и различите могућности коришћења резултата бруто маржи линија пољопривредне производње. Резултатима истраживања је утврђено да саветодавци својим радом утичу највише на повећање приноса, а тиме, у одређеној мери и на повећање резултата бруто маржи на газдинствима са којима сарађују. Обзиром да су то мерљиве вредности, јасно је да се ефекти саветодавног рада могу мерити на тај начин, а тиме унапредити и рад саветодавне службе у целини. Како је основни циљ саветодавне службе повећање конкурентности и профитабилности пољопривредне производње у Србији, наведени начин оцене саветодавног рада ће имати значај и за државу, у смислу оправданости уложених средстава у пољопривредне саветодавне службе. Кандидаткиња је у дисертацији детаљно приказала све предности и недостатке употребе оцене ефеката саветодавног рада преко резултата бруто маржи линија производње. На основу тога, у раду је постављена SWOT анализа која за циљ има сумирање резултата истраживања и доношења закључака да су снаге и могућности за оцену ефеката саветодавног рада на основу резултата обрачунатих бруто маржи линија производње на пољопривредним газдинствима у предности у односу на слабости и претње које евидентно постоје, али њихово решење је могуће у релативно кратком року уколико се схвате као приоритет у решавању једног од проблема пољопривредног сектора који има значајан утицај на профитабилност и конкурентност пољопривредне производње Србије. Резултати истраживања приказани у дисертацији стварају могућност употребе резултата бруто маржи и у неким другим областима пољопривредне производње. У раду је већ утврђено да се може оценити како ефекат рада саветодавца, тако и ефекат саветодавне службе. Значај истраживања бруто маржи је од великог значаја за избор линије производње којом ће се пољопривредни произвођач бавити као доминантном на свом газдинству. Поређењем бруто маржи две или више линија производње на газдинству може се утврдити која је линија профитабилнија, и саветодавац на основу тога може дати препоруку произвођачу којом производњом је у наредном периоду исплативије да се бави.

У циљу прикључења ЕУ и усклађивања са стандардима ЕУ, Србија између осталог има обавезу да на породичним пољопривредним газдинствима успостави систем евиденције и анализе пословања, па је у ту сврху постављен Систем рачуноводствених података са пољопривредних газдинстава (ФАДН) у циљу пружања унапређених економских, финансијских и података о перформансама пољопривредних газдинстава и пољопривредног сектора у складу са правилима ЕУ.

За прикупљање података за ФАДН задужени су саветодавци у пољопривредним саветодавним и стручним службама, и ФАДН је једна од редовних активности саветодаваца. Прегледом формулара за прикупљање ФАДН података може се закључити да наведени образац садржи све потребне податке за израчунавање бруто марже. Компаративном анализом израчунавања бруто марже преко одабраних газдинстава и ФАДН система може се закључити да оба система израчунавања бруто марже имају своје предности и недостатке, тако да се може дати препорука да се паралелно имплементирају оба система. Резултати добијени из обрачуна бруто маржи на породичним пољопривредним газдинствима, поготово уколико се кроз саветодавне послове повећа број газдинства на којима ће се пратити и обрачунавати бруто маржа, могу се користити као статистички подаци, који иначе недостају за породична пољопривредна газдинства у Статистичким годишњацима у Србији.

У поглављу *Закључак* кандидаткиња је сумирала основна сазнања до којих је дошла у докторској дисертацији и истакла њен научни и практични допринос. Посебно је истакла да модел вредновања ефикасности рада саветодаваца према постигнутим резултатима има компаративне предности у односу на модел вредновања рада саветодаваца кроз испуњење планираних активности, као и да успостављање инструмената бруто маржи за утврђивање ефикасности рада саветодаваца може допринети унапређењу производње на породичним пољопривредним газдинствима у Србији. С тим у вези, кандидаткиња је истакла одређене препоруке и решења која могу послужити као веома добра информациона основа у процесу доношења одлука везаних за успостављање новог институционалног оквира за даље унапређење и развој саветодавних служби у пољопривреди.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултати истраживања које је кандидаткиња спровела, као и темељан преглед релевантне литературе, указују на значај резултата и научних доприноса предметне докторске дисертације. Резултати до којих се дошло у овој докторској дисертацији представљају веома солидну научну, квантитативну и квалитативну анализу могућности успостављања инструмената бруто маржи за утврђивање ефикасности рада саветодаваца, што свакако може допринети унапређењу производње на породичним пољопривредним газдинствима у Србији.

Значај докторске дисертације кандидаткиње Јасмине Филиповић огледа се пре свега у актуелности теме. Наиме, актуелност докторске дисертације произилази из чињенице да се саветодавна служба у Србији налази у фази реорганизације и прилагођавања захтевима ЕУ, па је посебна пажња посвећена компаративној анализи саветодавне службе у Србији и земљама ЕУ. Детаљном анализом различитих организационих модела и начина финансирања саветодавства, кандидаткиња је у дисертацији доказала да не постоји општи модел саветодавства као универзалан, већ да свака земља у складу са друштвено-економским и агроколошким условима треба да креира своју саветодавну службу са циљем повећања конкурентности пољопривредне производње.

Конкретан научни допринос докторске дисертације кандидаткиње Јасмине Филиповић огледа се у проширењу научних и практичних сазнања о позитивним ефектима модела утврђивања ефикасности рада саветодаваца кроз мерење остварених резултата пословања пољопривредних газдинстава на којима се врши саветодавна услуга, у односу на модел који се заснива на утврђивању испуњености плана рада и броја спроведених активности саветодаваца, што је у већини случајева била досадашња пракса у Србији.

Практичан значај и допринос дисертације огледа се у чињеници да примена овако дефинисаног модела утврђивања ефикасности рада саветодаваца пружа научни и практични основ за избор оптималног модела саветодавних служби у пољопривредном сектору, али и основу за даља истраживања из области употребе бруто маржи у пољопривредној производњи. Дакле, овакав модел би могао да представља оквир за успостављање модерне, ефикасне и за државу економски исплативе саветодавне службе.

6. Закључак и предлог

Кандидаткиња Јасмина Филиповић, магистар економских наука, испуњава све суштинске и формалне услове за јавну одбрану докторске дисертације. Самостално или у сарадњи са другим ауторима, објавила је десет радова у научним часописима, на међународним и домаћим скуповима, међу којима је већина из области коју третира истраживање спроведено у докторској дисертацији, као и рад који је квалификује за одбрану докторске дисертације, а који се налази у прилогу.

Након детаљног увида у завршену докторску дисертацију кандидаткиње Јасмине Филиповић под називом „Утврђивање ефеката саветодавног рада у пољопривреди кроз обрачунавање бруто маржи доминантних линија производње“, Комисија оцењује да је кандидаткиња, користећи релевантну научну методологију, као и опсежну литературу, успешно обрадила постављену тему. Докторска дисертација је урађена у складу са пријавом која је одобрена од стране Наставно – научног већа Пољопривредног факултета Универзитета у Београду и Већа научних области правно-економских наука Универзитета у Београду, како у погледу предмета, циља и метода истраживања, тако и у погледу садржаја.

Предметна дисертација је самостално и оригинално научно дело кандидаткиње Јасмине Филиповић, магистра економских наука, засновано на опсежном теоријском и емпиријском истраживању. Резултати и закључци до којих је кандидаткиња дошла представљају важан теоријски и практични допринос развоју и унапређењу пољопривредних и саветодавних стручних служби Србије, а што свакако може допринети унапређењу производње на породичним пољопривредним газдинствима и повећању њихове конкурентности. По опсегу и дубини анализе, начину излагања и добијеним резултатима ова докторска теза представља вредно научно дело из проблематике којом се бави и може послужити као референтни оквир за даља истраживања у области утврђивања оптималног модела вреновања рада саветодавних стручних служби у пољопривредном сектору.

На основу свега изложеног, Комисија је закључила да су се стекли сви услови за јавну одбрану докторске дисертације и предлаже Наставно – научном већу Пољопривредног факултета Универзитета у Београду да усвоји овај извештај и одобри јавну одбрану докторске дисертације Јасмине Филиповић, магистра економских наука, под називом „Утврђивање ефеката саветодавног рада у пољопривреди кроз обрачунавање бруто маржи доминатних линија производње“.

У Београду,
03.05.2019.

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ

др Тамара Пауновић, доцент
Пољопривредни факултет Универзитета у Београду
(ужа научна област: Менаџмент, организација и
економика производње пословних система
пољопривреде и прехранбене индустрије)

Проф. др Драгић Живковић, редовни професор у пензији
Пољопривредни факултет Универзитета у Београду
(ужа научна област: Менаџмент, организација и
економика производње пословних система
пољопривреде и прехранбене индустрије)

Др Зоран Рајић, редовни професор
Пољопривредни факултет Универзитета у Београду
(ужа научна област: Менаџмент, организација и
економика производње пословних система
пољопривреде и прехранбене индустрије)

Др Свјетлана Јанковић Шоја, доцент
Пољопривредни факултет Универзитета у Београду
(ужа научна област: Статистика)

Др Слађан Станковић, научни сарадник
Институт за примене науке у пољопривреди
(ужа научна област: Заштита биља)

ПРИЛОГ

Објављени рад Јасмине Филиповић у научном часопису који је квалификује за одбрану докторске дисертације:

Filipović, J., Stanković, S., Ceranić, S. (2015): Gross margin as an indicator of the significance of farmer education on the WCR risk assessment in repeat sowing, *Economics of Agriculture*, Vol. 62., no. 1, p. 137-153, ISSN 0352-3462, UDC : 633.15:632.7:65.011.44.

<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-3462/2015/0352-34621501137F.pdf>

Универзитет у Београду
ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ
Београд-Земун

Изјава о оригиналности докторске дисертације „Утврђивање ефеката саветодавног рада у пољопривреди кроз обрачунавање бруто маржи доминатних линија производње“, аутора Јасмине Филиповић.

На основу Правилника о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду и Извештаја из програма iThenticate којим је извршена провера оригиналности докторске дисертације „Утврђивање ефеката саветодавног рада у пољопривреди кроз обрачунавање бруто маржи доминатних линија производње“, аутора Јасмине Филиповић, дана 20.04.2019 године, констатујем да утврђена количина подударња текста износи 9%. Овај степен подударности последица је цитата, личних имена, библиографских података о коришћеној литератури, тзв. општих места и података, као и претходно публикованих резултата докторандових истраживања, који су проистекли из његове дисертације, што је у складу са чланом 9. овог Правилника.

На основу свега изнетог, а у складу са чланом 8. став 2. Правилника о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду, изјављујем да извештај указује на оригиналност докторске дисертације, те се прописани поступак припреме за њену одбрану може наставити.

У Београду,
20.04.2019 године

Ментор

др Тамара Пауновић, доцент
Универзитет у Београду - Пољопривредни факултет